

ALEKSANDER FREIMAN.

d > δ > l i š > l w dialektach irańskich.

Zdobycze archeologii orientalistycznej w Azji Centralnej należą bodaj do najcenniejszych wkładów w historii nauk humanistycznych ostatniego stulecia. Dzięki niezmordowanym wysiłkom uczonych różnych krajów: Anglików, Francuzów, Niemców, Rosjan i Japończyków — wydobyto na jaw i uchroniono od zagłady pomniki kultury artystycznej i rękopisy w rozmaitych językach. Filologia irańska między innymi otrzymała w tym skarbcu oprócz manuskryptów manichejskich w języku średnio-perskim, znanym już z literatury pehlewskiej, także rękopisy w języku sogdyjskim i chotańskim. Odkryte zostały fakty językowe dwóch nowych języków irańskich. Oczywiście ciekawość naukowa orientalistów skierowała się w tym kierunku i badania lingwistyczne iranistów z dziedziny języka perskiego zwracają się w stronę północno-wschodnich narzeczy irańskich.

Jedną z cech charakterystycznych północnej grupy języków irańskich (grupy zwanej scytyjską) jak również i narzeczy pamiirskich, leżących na izoglossie między językami scytyjskimi i językami płaskowzgórza irańskiego. — stanowi szczególna skłonność zamiany spółgłosek zwartych głosowych b, d, g na odpowiednie spiranty w, δ, γ nie tylko wewnątrz wyrazu po samogłosce, lecz i w nagłosie.

ucho

γ	g
narz. pam.: sariqoli: <i>γaul-</i>	jęz. awestyjski: <i>gaošō</i>
vachi: <i>γiš</i>	staro-perski: <i>gauša</i>
yidga: <i>γū</i>	nowo-perski: <i>gūš</i>
narz. yaγnōbi: <i>γūš</i>	
język awgański: <i>γvaž</i>	
(pusztu)	

w
sariq.: *wrōd* (brat)
vachi: *wrūt*
yidga: *wrai*
awg.: *wrōr*

b
awest.: *brāta*
now.-persk.: *birādar*

δ
sogd.: *δām*
" *δas*
vachi: *δas*
vachi: *δayd*

d
awest.: *dāmō* stworzenie
" *dasa* dziesięć
n.-persk.: *dih* " "
awest.: *duyda* córka.

W artykule niniejszym zbadać chcemy dalsze zmiany spirantu δ. Jeszcze Andreas¹⁾ zwrócił uwagę, że w języku sogdyjskim, w późniejszym stadjum jego rozwoju, w dialekcie tekstów manichejskich spotykamy przejście spirantu δ w l np. *xēpal* < *xēpaδ* < *x'aipaδyam* perskie *x'ēš* < (*h*)*uwaipašyam*. W dialekcie sogdyjsko-buddyjskim, przedstawiającym starszą fazę rozwoju tego języka, przejście δ w l jeszcze nie nastąpiło; alfabet sogdyjsko-buddyjski nie posiadał nawet grafemy, odpowiadającej fonemie l²⁾. W transkrypcjach słów sanskryckich głoskę l wyrażano za pomocą litery r; np. sanskr. *balam* pisano *pr'n*. Lecz w okresie późniejszym i w dialekcie sogdyjsko-buddyjskim zaczęła przenikać (prawdopodobnie pod wpływem obcym) tendencja przejścia δ w l; w słowach obcych, przeważnie sanskryckich, zaczęto używać litery δ dla wyrażenia głoski l: *pyδ* = *pīl*, *kδph* = *kalpāḥ*. Terminy geograficzne północno-wschodniego Iranu również wskazują nam³⁾ na tendencję zamiany δ na l; np. *Badaxšān* i *Balaxšān*. Nazwa samej Sogdjanii (st.-perskie *Sug^uda*) brzmiała w średnio-perskiem *Sūtik*, a w ustach pielgrzyma chińskiego Hiuen-Tsanga, który był w Sogdjanii w 630 r., *Su-li*. Widzimy więc, że w języku sogdyjskim, w niektórych jego dialektach, w późniejszym stadjum jego rozwoju zauważyć się daje przejście δ w l. Podług zdania Gauthiot przejście to miało miejsce około 7-go stulecia i ograniczało się do południowo-wschodniej części sogdyjskiej sfery językowej.

¹⁾ Sitz.-Ber. der Preuss. Ak. der Wiss. 1910, str. 307. Patrz także: R. Gauthiot. De l'alphabet sogdien J. A. 1911 str. 85 w. 31.

²⁾ Gauthiot. Essai de grammaire sogdienne (Drukowane jako manuskrypt).

³⁾ Andreas l. c.

Dialekty pamiirskie do przejścia δ w l odnoszą się niejednako. Podczas kiedy zachodnie i północne dialekty zachowały δ , w południowo-wschodnich mamy $l < \delta$. Do tych ostatnich odnoszą się: dialekt wachski, u źródeł Pandża, (niesystematycznie: w niektórych słowach δ , w innych l^1); jak sądzi Gauthiot, l — w słowach, zapożyczonych z dialektu minjańskiego), minjański (mindżański) — na Hindukuszu i dialekt yidga — z tamtej, południowej strony grzbietu. Tę samą właściwość fonetyczną przejścia δ w l dzieli z wspomnianymi dialektami także język awgański.

Następujące przykłady najlepiej zobrazować mogą wyżej podane²⁾:

nowo-perskie <i>dūd</i> dym	l
dial. wachski <i>δīt</i>	yidga <i>lūi</i>
„ saryk. <i>δūd</i>	mindż. <i>lūy</i>
„ szugn. <i>δud</i>	awg. <i>lū</i>
awest. <i>duyda-</i> córka	mindż. <i>loyda</i>
n. p. <i>duxtar</i>	yidga <i>luydoh</i>
wach. <i>δayd</i>	awg. <i>lūr</i>
n. p. <i>dādan</i> dawać	yidga <i>liah</i>
sar. <i>δād-ao</i>	mindż. <i>lār</i>
sz. <i>δēd-ao</i>	awg. <i>lāl</i>
n. p. <i>dūr</i> daleki	yidga <i>lūroh</i>
aw. <i>dūra</i>	awg. <i>līre</i>
wach. <i>δīr</i>	
sar. <i>δar</i>	
n. p. <i>dēv</i> zły duch, djabel	wach. <i>līv</i>
aw. <i>daēvō</i>	awg. <i>lēvā</i> wilk
sar. <i>δēv</i>	

¹⁾ R. Gauthiot. Quelques observations sur le minjāni (Mém. de la Soc. de Linguistique t. XIX pp. 133 nn. Patrz także W. Geiger die Pāmir-Dialekte (Grundriss der Iran. Phil. B. I, 2 Abt. str. 301).

²⁾ W. Geiger l. c.

aw. *x'aēda-* pot
n. p. *x'ai*
sar. *xaiδ*

wach. *xil*
awg. *x'ala*

aw. *paδa-* krok, *paδ-* noga
n. p. *pai*, *pāy*
sar. *peδ*
sz. *pāδ*
wach. *pūδ*

mindż. *palu*
yd. *pelloh*
awg. *pal*

aw. *ma'δya* średni
sar. *mēδ*
szug. *mīδ*
wach. *maδ*

awg. *mlū*
mindż. *mālūn* pas

Wyżej przytoczone fakty językowe dają prawo wyciągnąć następujące wnioski:

- 1) W północno-wschodniej grupie języków irańskich zauważyć można tendencję do przejścia δ w l .
- 2) Tendencja ta powstaje w 7-em stuleciu
- 3) i tem jaskrawiej się uwypatnia, im bliżej znajduje się dany dialekt ku peryferji sfery językowej irańskiej w kierunku południowo-wschodnim.

Analogiczne zjawisko znajdujemy i w drugiej gałęzi języków aryjskich: w dialektach indyjskich

W dialekcie wedyjskim dźwiękowe d między samogłoskami przechodzi w odpowiednio l : $\check{i}l\bar{e}$ obok $\check{i}dya$ ¹⁾. Miał tu miejsce ten sam proces fonetyczny, co w językach irańskich: $d > \delta > l$ z tą tylko różnicą, że ogniwo średnie δ wypadło, albo nie zostało uchwycone. Dowodem ubocznym służyć może świadectwo cudzoziemców; tak np. nazwa kraju Gānda została oddana przez Greków jako Κορυαχ(α²⁾); widocznie słyszeli oni w tem słowie głoskę zbliżoną do omawianej. Język klasyczny Indyj, sanskryt, przejścia d w l nie zna zupełnie, lecz w dialektach prakryckich spotykamy je znowu. Również we współczesnych indyjskich dialektach Kafiristanu ma miejsce

¹⁾ Macdonell, Vedic Grammar str. 5.

²⁾ Wackernagel, gram. sans. str. 165.

przejście *d* w *l* (weroński dialekt w Hindukuszu¹⁾, np. *luštu* córka *lēgo* on uczynił (*Ydhā*).

Obydwóch dialektów indyjskich, wedyjskiego i sanskryckiego nie dzielą daleko idące różnice dialektyczne; i te ostatnie są o charakterze nie historycznym, lecz — geograficznym. Dialekt wedyjski jest dialektem Pendżabu²⁾, t. j. północno-zachodniej części Indostanu, a sanskryt klasyczny — Brahmawarty, ojczyzny kultury brahmańskiej. Alternacja więc *d* : *l*, będąc właściwością dialektu wedyjskiego, a nie sanskrytu, stanowi w okresie starożytnym cechą dialektyczną północno-zachodniej części Indostanu.

Tyle fakty. Ujawniana przez niektóre dialekty irańskie i indyjskie tendencja do zamiany *d* > *l* nie stanowi, jak starałem się wyjaśnić, cechy wspólnej, mającej swe źródło w pochodzeniu, nie jest właściwością genetyczną. Przyczyny szukać należy w czemś innym, jak sądzę, w sposobie artykulacyjnym podłoża etnograficznego granicy językowej indo-irańskiej, gdzie do dziś dnia w wysokich dolinach górskich zachowały się szczątki dialektyczne, nie należące do żadnej z dwóch gałęzi aryjskich. Etnograf i lingwista petersburski p. J. Zarubin z podróży swej po Pamirach wywiózł zapisy dialektologiczne dwóch narzeczy, które uczony petersburski M. Marr uznał za należące do grupy języków, zwanych przez niego jafetyckimi³⁾, których szczególną cechą, między innymi, stanowi właśnie skłonność artykulacyjna w kierunku *l*.

To samo przejście *d* > *l* znajdujemy w narzeczach italskich: *lacrima*, *levir*, i jeżeli zgodzimy się z p. Marrem, uważającym Italję (z Etruskami) za stare dominjum „jafetyckie“, otrzymamy objaśnienie tego faktu fonetycznego.

Śród narzeczy pamirskich, jedno, mianowicie sarykolskie, zamienia w *l* szypiącą *š* — fakt, w którym trudno byłoby przeoczyć przyczynę, analogiczną do tej, która wywołała w sąsiednim dialekcie (mindżańskim) przejście *d* > *l*⁴⁾.

¹⁾ Gauthiot. MSL. XIX, 136.

²⁾ Wackernagel l. c. IX.

³⁾ Do narodów „jafetyckich“ zalicza prof. Marr aborygenów Azji Przedniej i Europy południowej, języki i gwary kaukaskie, język szumeryjski, elamicki, na skrajnym zachodzie — baskijski. Teoria ta, w zasadzie uznana w Rosji, zaczyna znajdować rozpowszechnienie w Europie Zachodniej, p. ostatnio F. Braun. Die Urbevölkerung Europas und die Herkunft der Germanen. Berlin 1922.

⁴⁾ Gauthiot, Le Yazgoulami, Journ. Asiat. 1916. p. 244 s.

narz. pam.	}	szugnańskie: <i>yuṣ</i> ucho (awest. <i>gaošō</i>)
		roszańskie: <i>ṣūw</i>
		jazgulamskie: <i>ṣowān</i>
		sarykolskie: <i>ṣaul</i>
n. pers. <i>mēš</i> owca		
aw. <i>mašša</i>		
narz. pam.	}	szugnańskie: <i>maṣ</i>
		roszańskie: <i>mēw</i>
		jazgulamskie: <i>māw</i>
		sarykolskie: <i>maul</i>
aw. <i>spiš-</i> wesz		
narz. pam.	}	szugnańskie: <i>sṣpaṣ</i>
		roszańskie: <i>sṣpau</i>
		jazgulamskie: <i>spau</i>
		sarykolskie: <i>spal</i>

Wychodząc z tegoż samego założenia o „jafetyckiem“ źródle alternacji *ṣ* > *l*, *d* > *l*, wskazać możemy takąż alternację *ṣ* > *l* w języku asyryjskim, języku narodu, który był najbliższym sąsiadem Chaldów-jafetydów, i który sam był osiadł na podłożu jafetyckiem. W języku asyryjskim *ṣ* przed głoską syczącą i zębową przechodzi w *l*: *ṣelaṣti* > *ṣelalti* — trzy, *aṣtur* > *altur* — pisałem, *manzaztu* > *manzaltu*, *uṣziz* > *ulziz* postawiłem ¹⁾.

Uwaga Redakcji. — Ponieważ autorowi nie można było posłać korekty, a rękopis otrzymaliśmy przed dwoma laty, więc dodajemy parę uwag. — Str. 121, w. 15 nn.: O wyrażaniu *l* w alfab. sogd. mówi Gauthiot dość obszernie w ogłoszonej tymczasem pierwszej części swego dzieła, Paris, Geuthner, 1914—1923 (zwłaszcza § 15, str. 12—14). — Str. 123, w. 5 od dołu: Jakies nieporozumienie. W nazwie *Κορύ-γζζ* (tak) oddane jest sanskr. *q* przez *r* i Wackernagel wyraźnie to stwierdza. — Str. 124, uw. 3: P. Fiodor (po niem. Friedrich) Braun przeniósł się świeżo (r. 1919) z Rosji do Niemiec, więc nie daje miary poglądów Europy Zachodniej. O „jafetyzmie“ p. Marra postaramy się przy sposobności poinformować czytelników RO nieco dokładniej.

¹⁾ Carl Brockelman, Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen B. I s. 237.